

Jan Anward och John Swedenmark

¡Kasus nej, bestämdhet ja!

Om möjliga modeller

av nominalböjningens utveckling i svenskan

I: Patrik Åström (utg): *Studier i svensk språkhistoria 4*, Stockholm 1997, 21-34.
Reviderad version.

Dynamo-projektet¹ vid institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet har som mål att utarbeta en så precis modell som möjligt av förhållandet mellan språkinlärning och språkförändring. Det testfall vi har valt att undersöka är den förändring i svenskans nominalböjning som innebär att kasusmarkering 'byts ut' mot bestämdhetsmarkering. Det vill säga: kasussystemet hos substantiven reduceras till ett tvåkasussystem (grundform – genitiv), kasusböjningen hos adjektiv försvinner och oppositionen bestämd – obestämd, markerad med artiklar, substantivböjning och adjektivböjning, blir obligatorisk.

Vad vi vill visa generellt är hur en modell av livslång språkutveckling (Anward 1996) kan användas för att simulera observerade historiska processer.

När det gäller den svenska nominalböjningens utveckling, så gäller det då dels att förstå den observerade processens natur, dels att få denna process att följa av successiva generationers sätt att, med hjälp av givna uttrycksresurser, koda argumentstruktur och informationsstruktur under växlande historiska och genremässiga betingelser.

I vårt föredrag diskuterade vi båda dessa aspekter av vår undersökning, men här måste vi av utrymmesskäl nöja oss med en utredning av den första aspekten: den historiska processens natur.

Det långa perspektivet

Vår utgångspunkt är att svenskans utveckling är en del av ett större historiskt skeende, varigenom en särskild västeuropeisk språktyp uppstår (Beckman 1934, Sommerfelt 1960, Vincent 1994) under de senaste två årtusendena.

I likhet med andra västeuropeiska språk är den moderna svenskan resultatet av ett flertal historiska processer, som alla har avlägsnat språket från den gängse eurasiatiska ('nostratiska') språktypen. Denna språktyp, som Stassen (1996) kallar B-språk, kännetecknar altaiska, dravidiska och uraliska språk, samt de äldre indo-europeiska språken och språkskedena, och har som några av sina utmärkande drag:

¹ Projektet finansieras av Riksbankens Jubileumsfond. Projektplanen finns tillgänglig på Internet. Adressen är <http://w3.ling.su.se/asv/dynamo.html>

1. Subjekt - Objekt - Verb (SOV) som omarkerad ordföljd;
2. Fri ordföljd: De flesta andra ordningar av S, O och V är möjliga, som markerade alternativ till SOV;
3. Nollargument: Subjekt och objekt är inte obligatoriska satsdelar;
4. Subjektskongruens, med olika former för varje kombination av person och numerus;
5. Kasusböjning av pronomen och substantiv (inklusive adjektiv).

De processer det är fråga om är följande:

1. OV -> VO: Verb - Objekt tar över som omarkerad ordföljd och Objekt - Verb får en mer begränsad roll eller försvinner helt;
2. Subjektet kan inte längre följa verbet;
3. Subjekt och objekt blir obligatoriska satsdelar;
4. Subjektkongruensen reduceras eller försvinner;
5. Ett system för markering av bestämdhet hos nominalfraser, med artiklar och ibland bestämdhetsböjning av substantiv och adjektiv, växer fram;
6. Kasusböjningen försvinner hos adjektiv och reduceras eller försvinner hos substantiv.

För att förstå den specifikt svenska vägen i denna utveckling skall vi jämföra svenskan dels med klassiskt latin, dels med sex moderna västeuropeiska språk: spanska (som representant för italienska och spanska), franska, engelska, tyska, holländska och isländska. Vi skall också skissera det större europeiska sammanhang i vilket dessa språks utveckling passar in.²

Ordföljd

Genom de två första processerna försvinner dels OV som möjlig ordföljd³ i alla de moderna språken utom tyska och holländska, där den blir kvar som bisatsordföljd, dels begränsas VS på olika sätt i de olika språken.

När det gäller OV, så är inte utvecklingen helt rak. I tyska och svenska (Larsson 1931) fixeras bisatsordföljden först efter en period där både VO och OV är möjliga bisatsordföljder. Vi kunde beskriva det som att VO först expanderar till bisatser och sedan drar sig tillbaka, helt och för gott i tyskan, men bara partiellt och tillfälligt i svenskan.

När det gäller VS, så är den en vanlig deklarativ ordföljd i spanska. I tyska, holländska och svenska integreras VS i satstypsmarkeringen, genom att vi får den kontrast mellan

Fundament-Verb-Subjekt-X: påstående, frågeordsfråga, och

Verb-Subjekt-X: ja-och-nej-fråga, konditionalsats

² Våra data är hämtade från Comrie (1987), Comrie & Corbett (1993), Harris & Vincent (1988), König & van der Auwera (1994) och de referensgrammatikor som listas i dessa verk.

³ Utom i sådana fall där O står i fundamentposition.

som brukar sammanfattas under rubriken Verb Second. Därigenom kan en verbinitial sats inte längre utgöra en deklarativ huvudsats eller bisats. I isländska är VS fortfarande en möjlig deklarativ ordföljd. Den är dock stilistiskt markerad.

I engelskan och franskan är VS ytterligare inskränkt, genom att FVSX i stor utsträckning ersatts av FSVX i deklarativa satser och genom att bara ett litet antal hjälpverb kan föregå subjektet i interrogativa satser.

Franskan har dock kvar möjligheten att ha verbinitiala bisatser.

I tabellen nedan har vi gjort en schematisk översikt. + betecknar en fullt produktiv OV eller VS, (+) en produktiv, men grammatiskt betingad OV eller VS, och - en lexikalt begränsad eller obefintlig OV eller VS. Språkens ordning återspeglar deras geografiska läge – i förhållande till en nordvästlig linje Rom – Reykjavik.

Språk	OV	VS
Latin	+	+
Spanska	-	+
Tyska	(+)	(+)
Holländska	(+)	(+)
Svenska	-	(+)
Franska	-	-
Engelska	-	-
Isländska	-	+

Subjekt

Det finns ett flertal olika 'subjektslösa' konstruktioner.

Det 'underförstådda' subjektet kan vara referentiellt och icke-generiskt, motsvarande ett personligt pronomen. Av de västeuropeiska språken har bara spanska och italienska kvar denna möjlighet. Franska, tyska, holländska, engelska, skandinaviska språk och isländska kräver alla explicita subjekt i satser med innebörden 'jag segrade', 'ni förlorade' och 'de flydde'. Det finns dock två undantag. Personliga pronomen kan utelämnas i samordnade satser och, i informellt språkbruk i åtminstone engelska, svenska och tyska, i sådana huvudsatser där de utgör topik: *Can't buy me love, Vaknade tidigt, War so schön im Abendsonnenschein*.

Det 'underförstådda' subjektet kan också vara generiskt, som i satser med innebörden 'man odlar betor här i trakten' och 'man glömmer aldrig sin första kärlek'. För sådana betydelser utnyttjar alla de västeuropeiska språken reflexiva och/eller participiella passiver. Som Beckman (1934) påpekar, har också flera av dessa språk inöverat ett generiskt pronomen, som *man*, *on* och *one*.

Slutligen har vi vädersatser, med innebörder som 'det regnar' och 'det är kallt'. Här kräver alla språk utom spanska, italienska och isländska formella tredje persons pronomen som subjekt.

Språk där VS inte fritt kan användas i deklarativa satser har också formella tredje persons pronomen i presenteringar. I isländska och tyska är sådana pronomen formella fundament snarare än formella subjekt, eftersom de inte

kan inverteras: **Kommen es die Schweden?*. I engelska, franska och svenska är de formella subjekt.

Subjektskongruens

I flera av de moderna språk som ingår i vårt jämförelsematerial har subjektskongruensen reducerats från ett fullt distinkt system till ett system med betydligt färre distinkta former. Undantag är isländska, spanska och tyska, som framgår av översikten nedan.

Språk	Antal person/ numerus former	Antal former i singularis	Antal former i pluralis
Latin	6	3	3
Spanska	6	2/3	3
Tyska	4	2/3	2
Holländska	3	2	1
Svenska 0	5	2	3
Svenska 1	2	1	1
Svenska 2	1	-	-
Franska s	6	2/3	3
Franska t	3	1	3
Engelska 1	4	2/3	1
Engelska 2	2	2	1
Isländska	6	2/3	3

Svenska 0 är fornsvenska, medan svenska 1, som bekant, levde kvar i skrift ända fram till mitten av 1900-talet. Franska s är modernt franskt skriftspråk och franska t är modernt franskt talspråk. Engelska 1 är fornengelska och engelska 2 är modern engelska.

Två areala mönster

I översikten nedan har vi sammanfört de fyra första processerna.

I subjektskolumnen (Subj) betecknar + subjektstvång i både 'jag segrade' och 'det regnar', (+) subjektstvång i 'jag segrade', men inte i 'det regnar', och - inget subjektstvång, varken i 'jag segrade' eller i 'det regnar'.

I kongruenskolumnen (Kongr) betecknar + subjektskongruens med åtminstone en persondistinktion i både singularis och pluralis, (+) en mer reducerad subjektskongruens och - ingen subjektskongruens alls. Med franska avses franskt talspråk.

Språk	OV	VS	Subj	Kongr
Latin	+	+	-	+
Spanska	-	+	-	+
Tyska	(+)	(+)	+	+
Holländska	(+)	(+)	+	(+)
Svenska	-	(+)	+	-
Franska	-	-	+	(+)
Engelska	-	-	+	(+)
Isländska	-	+	(+)	+

Här framträder två areala mönster.

Den första processen, varigenom OV blir grammatiskt betingad eller omöjlig är en allmän västeuropeisk process, som når hela det västeuropeiska området, men däremot inte de östeuropeiska språken. Med Västeuropa menar vi då, grovt sett, de områden som så småningom hamnade under den romersk-katolska kyrkans överhöghet. I ett längre tidsperspektiv kan vi urskilja två processer: dels en spridning av VO, med Västasien som fokus, över hela Europa och Afrika (Anward 1994), dels en tillbakagång för OV, som blir allt tydligare ju längre västerut vi kommer i Europa.

De övriga tre processerna har en mer begränsad area: ett område som sträcker sig runt Nordsjön, men inte når Island eller sydvästra Europa. Sydväst om Nordsjön har vi rena SVO-språk, medan språken öster om Nordsjön är Verb Second.

Tyska har Verb Second gemensamt med Nordsjöspråken, men en relativt intakt subjektskongruens gemensam med de östeuropeiska språken.

Artiklar

I svenskan uppstår den bestämda artikeln två gånger, som efterställd artikel och som framförställd artikel.

Den första utvecklingen, som bara äger rum i de nordiska språken, innebär att bestämdhet markeras av enklitiska kasusböjda artiklar som så småningom integreras i nominalböjningen som bestämdhetsböjning på ordnivå.

Den andra utvecklingen är däremot en sameuropeisk process, förmodligen del av ytterligare en spridningsprocess med Västasien som fokus, som Sommerfelt (1960) föreslår. Det område i Europa som är involverat i denna process är i stort sett det forna romarriket plus de områden i norr som hamnade under den romersk-katolska kyrkans överhöghet.

Denna andra utveckling ger upphov till bestämdhetsböjning på frasnivå. Demonstrativer grammatikaliseras som artiklar, som markerar bestämdhet på frasnivå, men dessa artiklar integreras inte i ordböjningen. Detta gäller inte bara de framförställda fristående artiklarna i Europa, utan också de bestämda artiklarna på Balkan, i albanska, bulgariska, makedonska och rumänska. De senare brukar beskrivas som efterställda artiklar, men som Börjars (1994) visar, är detta en missvisande beskrivning. Balkanartiklarna är, precis som de framförställda artiklarna, ett fenomen på frasnivå, i och

med att deras position, klitika i andra position i nominalfrasen, är definierbar endast på denna nivå. Den särskilda artikel på attributiva adjektiv som finns i några Balkanspråk (albanska och rumänska) är också framförställd.

En skillnad mellan de språk som utvecklar enklitiska artiklar och de som utvecklar fristående artiklar är att enbart de senare utvecklar obestämda artiklar. Detta beror förmodligen på att bara fristående artiklar kan tolkas som paradigmiskt kontrasterande med räkneordet 'en', föregångaren till den obestämda artikeln.

Den andra utvecklingen når samtliga språk i vårt jämförelsematerial, utom isländska. Den når inte heller, intressant nog, ett antal nordsvenska dialekter (Sandström & Holmberg 1994).

I de språk där båda utvecklingarna sker kan antingen bestämd artikel kombineras med bestämdhetsböjning - överbestämmdhet, som i svenskan (*den stora gåsen*) och norskan (*den store gåsen, den store gåsa*), eller också hamnar artiklar och böjning i komplementär distribution, som i danskan (*gåsen, den store gås*).

Kasus (1)

Det indoeuropeiska kasussystemets reduktion i de europeiska språken är en komplicerad historia. Mycket förenklat kan vi säga att systemet klarar sig bättre i öst än i väst, och bättre utanför än innanför det forna romarriket. De baltiska och de flesta slaviska språken har bevarat det indoeuropeiska systemet förhållandevis intakt, med sex-sju kasus och kasusböjning av både substantiv och adjektiv. Tillsammans med estniska, finska, ungerska och andra finsk-ugriska bildar dessa språk ett östeuropeiskt kasusbälte.

Detta bälte inkluderar inte Balkan, där vi hittar flera språk från olika språkfamiljer med kraftigt reducerade kasussystem: albanska, bulgariska, makedonska och rumänska. Även det grekiska systemet har reducerats sedan klassisk tid.

I väst klarar sig kasussystemet bättre i de germanska språken än i de romanska språken. De romanska språken träder fram i historien utan kasusdistinktioner - italienska, portugiska och spanska - eller med enkla tvåkasussystem - franska och rumänska. Tvåkasussystemet försvinner i franskan, men överlever i rumänskan, som befinner sig i en något mer kasusvänlig omgivning.

De germanska språkens fyrkasussystem reduceras till tvåkasussystem i de flesta germanska Nordsjöspråk. Holländskan tappar alla kasusdistinktioner, medan tyskan behåller ett fyrkasussystem. De överlevande germanska kasussystemen är dock omstrukturerade, i och med att de befinner sig på frasnivå och inte på ordnivå, som i tidigare stadier. De tyska kasusdistinktionerna uttrycks genom den bestämda artikeln och stark böjning av attribut, medan genitivmarkören i engelska och svenska inte längre är ett suffix på substantiv, utan ansluter sig enklitiskt till hela nominalfraser (se t.ex. Delsing 1993).

Som vanligt når inte utvecklingen isländska, som behåller ett fyrkasussystem, på ordnivå.

En intressant särutveckling äger rum i en del svenska dialekter, där kasussystemet visserligen reduceras till ett tvåkasussystem, men där den överlevande distinktionen är grundform och dativ, inte grundform och genitiv.⁴ De dialekter som uppvisar denna utveckling har heller inte utbildat någon framförställd artikel.

Kasus (2)

Den indoeuropeiska kasusböjningen hos substantiv använder, förutom olika vokaler, de suffigerade konsonanterna *r*, *n*, *m*, *b*(*h*) och *s*, som, med en viss förenkling, har följande distribution: *n* markerar ackusativ pluralis, *m* markerar ackusativ singularis och oblik (genitiv eller adverbialt kasus) pluralis, *b*(*h*) markerar adverbiala kasus (ablativ, dativ, instrumentalis och lokativ) och *s* är ett default-kasus, som kan användas för att markera de flesta numerus-kasus-kombinationer. *r* återfinns i genitiv pluralis i latin.

I klassiskt latin har nasalernas och *b*:s roller reducerats. *n* fungerar inte längre som kasusmarkör, *m* markerar inte längre dativ och *b* markerar enbart dativ pluralis. Under latinets fortsatta utveckling upphör dessa konsonanter att fungera som kasusmarkörer och försvinner också helt ur nominalböjningssystemet.

Den enda kasusmarkerande konsonant som finns kvar i de romanska språken är *s*. I portugisiska och spanska omtolkas *s* som pluralismarkör, medan *s* helt försvinner från nominalböjningen i italienska och rumänska. Utvecklingen i franska är speciell (Harris 1978: 46). Även här omtolkas *s* som pluralismarkör, men dessutom kvarlever *s* som nominativmarkör under en längre period. I modernt franskt talspråk har *s* försvunnit och all nominalböjning sker på frasnivå, genom olika artiklar.

I de germanska språken har *m* också en mer begränsad roll, det markerar enbart dativ pluralis. I fornnordiskan verkar också *r* (och *R*) ha tagit över rollen som default-kasus från *s*. I svenskan genomgår sedan *r* en utveckling som mycket liknar den som *s* genomgår i franskan. Efter en tid som nominativmarkör omtolkas *r* som pluralismarkör⁵. I samband med detta omtolkas de vokaler som tar del i kasusböjningen som deklinationsmarkörer. *n* överlever också, som bestämdhetsmarkör och som pluralismarkör för neutrala substantiv, medan *m* försvinner helt, både i nominalböjningen och i verbalböjningen. Därmed blir *s* den enda överlevande kasusmarkören i svenskan, men inte längre som ordböjning utan som frasböjning.

Samma slags utveckling är också tydlig i tyskan. På ordnivå omtolkas *r* som pluralismarkör, medan *s* och *n* fungerar både som kasusmarkörer och som pluralismarkörer. Kasussystemet förblir dock intakt, genom att *r*, *n*, *m* och *s* övergår till att markera kasus på frasnivå, som stark böjning av artiklar och attribut. Femininum använder *r*, pluralis använder *r* och *n*,

⁴ Se *Bygdemål i Mora*, Larsson (1929) och Ohlsson (1973).

⁵ Detta är en förenkling, eftersom nominativ-*r* är palatalt och därmed fonologiskt differentierat från andra *r*. Vad som egentligen händer är således att palatalt *r* försvinner och tungspets-*r* (efter en tid i karantän) omtolkas som pluralismarkör.

neutrum använder *m* och *s* och maskulinum använder alla fyra konsonanterna.

I holländskan blir endast *n* kvar, som pluralismarkör på ordnivå. *n* verkar således vara 'livskraftigare' än *r*. Ytterligare en indikation på detta är danska, där *r*:s roll som pluralismarkör är betydligt mindre framträdande än i svenskan.

I engelskan korsas på intressant sätt den romanska och den germanska utvecklingen: *s* är det enda kvarlevande nominalböjningssuffixet och markerar både pluralis, som i de västromanska språken, och genitiv, som i de germanska språken. Pluralismarkören kvarstår som ordböjning, medan genitivmarkören övergår till att vara frasböjning.

Isländskan är opåverkad av de här utvecklingstendenserna. *s* tar inte över kasusböjningen och kasusböjningen stannar kvar på ordnivå.

Något liknande gäller de svenska dialekter som behåller dativ i stället för genitiv. I exempelvis Jämtland, Mora och Västerbotten försvinner praktiskt taget *s*. Istället överlever *m* och kasusböjningen kvarstår på ordnivå.⁶

Språk	Kasus			Annan nominal böjning		
	r n	m b	s	r n	m b	s
Latin	r n	m b	s			
Spanska						s
Tyska	r n	m	s	r n		s
Holländska				n		
Svenska			s	r n		
Moradialekt		m		r n		
Franska						s
Engelska			s			s
Isländska	r	m	s			

Kasus (3)

Det indoeuropeiska kasussystemets reduktion i de europeiska språken handlar dock inte bara om antalet överlevande kasusdistinktioner hos substantiv.

I åtminstone danska, engelska och svenska är reduktionen av kasussystemen på ett intrikat sätt sammanflätad med en förenkling av verbs och prepositioners styrningsegenskaper. I äldre fornsvenska kunde verb exempelvis, förutom att styra subjekt i nominativ och direkta objekt i ackusativ, också styra subjekt i dativ och direkta objekt i dativ eller genitiv. Den senare möjligheten försvann till stor del redan under äldre fornsvensk tid (Wessén 1965: 22-23), medan mer semantiskt motiverade subjekt och direkta objekt i dativ höll sig kvar betydligt längre.

Dessutom försvinner inte kasus helt och hållet när substantivens kasusböjning försvinner. Ett genomgående drag hos det indoeuropeiska

⁶ Se referenserna i not 4.

kasussystemet är dess interaktion dels med distinktionen mellan pronomen och substantiv, dels med den animacitetshierarki som spelar en viktig roll för hur kasusdistinktioner upprätthålls och neutraliseras i världens språk (se t.ex. Comrie 1981, kapitlen 6 och 9):

ego, tu > animat > inanimat konkret > abstrakt

En effekt av dessa interaktioner är att pronomen typiskt har fler kasusdistinktioner än substantiv och att de olika kasusformerna för pronomen ofta är suppletiva eller oregelbundna. En annan effekt är att första och andra persons pronomen typiskt har fler kasusdistinktioner än tredje persons pronomen. En tredje effekt är att neutrer, substantiv som typiskt betecknar inanimata konkreta och abstrakta, har färre kasusdistinktioner än maskuliner och femininer, substantiv som i långt högre grad tenderar att beteckna animater. Synkretism mellan nominativ och akkusativ hos neutrer är exempelvis regel i indoeuropeiska språk.

Dessa effekter kan också observeras när det gäller den historiska utvecklingen. Enklarest kan vi beskriva det som att nominativ-akkusativ-distinktionen tenderar att flytta sig längre och längre åt vänster både på animacitetshierarkin och på hierarkin pronomen > substantiv. Dock försvinner inte distinktionen helt. Oberoende av hur deras substantiviska kasussystem har reducerats, så behåller samtliga språk i vårt jämförelsematerial ett pronominent kasussystem, med åtminstone en nominativ-oblik-distinktion.

Samma tendenser som gäller kasusböjningen i stort visar sig också i pronomensystemet. Även här tenderar nominativ-akkusativ-distinktionen att med tiden flytta sig längre och längre vänsterut på animacitetshierarkin.

Svenskan illustrerar situationen väl. Åtminstone i Stockholm kan vi urskilja två extrema system, ett maximalt skriftspråkligt och ett maximalt talspråkligt, som i olika kontexter kombineras i olika proportioner:

jag - mig	vi - oss	ja - me(j)	vi - oss
du - dig	ni - er	du - de(j)	ni - er
hon - henne	de - dem	hon - henne	dom
han - honom		han	
den		den	
det		de	

Inget av systemen har en nominativ-oblik-distinktion (no-distinktion) för inanimater och abstrakta i singularis. I det maximalt talspråkliga systemet har no-distinktionens område ytterligare reducerats. Inanimater / abstrakta har ingen no-distinktion, varken i singularis eller i pluralis. För animater har no-distinktionen fallit i pluralis och begränsats till femininer i singularis. Den suppletiva no-distinktionen i första och andra person är däremot intakt.

En helhetsbild

I översikten nedan sammanfattar vi alla de processer som vi har tagit upp. I Artikel-kolumnen (Art) betecknar + ett artikelsystem med två artiklar på frasnivå, medan (+) betecknar det äldre nordiska artikelsystemet. I Överbestämningskolumnen (Överbest) betecknar + möjligheten till överbestämning och - komplementär distribution mellan artikel och böjning. En tom cell innebär att språket har högst en typ av bestämdhetsmarkering. I Kasus-kolumnen betecknar + ett substantiviskt kasussystem med åtminstone fyra kasus, (+) ett substantiviskt tvåkasussystem och - ingen substantivisk kasusböjning alls. I Kasus (pro)-kolumnen betecknar + en subjekt-objektsdistinktion hos personliga pronomen.

I denna översikt har vi också inkluderat Moradialekten, som exempel på de svenska dialekter som vi har berört på ett flertal ställen, samt danska och färöiska (Holmberg 1994), för att visa på variationsvidden inom de nordiska språken.

Språk	OV	VS	Subj	Kongr	Art	Överbest	Kasus	Kasus (pro)
Latin	+	+	-	+	-		+	+
Spanska	-	+	-	+	+		-	+
Tyska	(+)	(+)	+	+	+		+	+
Holländska	(+)	(+)	+	(+)	+		-	+
Franska	-	-	+	(+)	+		-	+
Engelska	-	-	+	(+)	+		(+)	+
Danska	-	(+)	+	-	+	-	(+)	+
Svenska	-	(+)	+	-	+	+	(+)	+
Moradialekt	-	(+)	+	-	(+)		(+)	+
Färöiska	-	+/(+)	(+)	+	+	+	+	+
Isländska	-	+	(+)	+	(+)		+	+

Om vi jämför latin med svenska, så kan vi se hela spännvidden i den utveckling som vi är intresserade av: En utveckling från ett stadium med relativt fri ordföljd, stark kongruens (dvs. persondistinktioner i både singularis och pluralis), starkt kasus (minst ett substantiviskt fyrkasussystem), inga artiklar och nominalböjning på ordnivå till ett stadium med relativt fast ordföljd, svag kongruens, svagt kasus, artiklar och nominalböjning på frasnivå.

Samtidigt ser vi att den svenska versionen av denna utveckling är mer eller mindre unik, även inom Norden. Inget av de andra språken i vårt jämförelsematerial har exakt samma uppsättning av värden.⁷

⁷ Norska skulle dock få samma värden som svenska.

Modellering (1)

Vi vill därför pröva en ganska enkel funktionell modell av svenskans utveckling. Modellen bygger på (den föga originella) idén att olika morfosyntaktiska uttrycksmedel i ett språk samverkar på ett sådant sätt att de gör det möjligt för språkbrukare att upprätthålla en viss uttryckskraft hos konkreta yttranden på språket.

När det gäller ett yttrandes argumentstruktur, dvs de referenter som betecknas av yttrandet och som tjänar som argument till de predikat som yttrandet betecknar, så är det åtminstone tre slags egenskaper hos dessa referenter som språkbrukare behöver kunna signalera i yttrandet:

- (i) Referenternas *sort*: Minimalt vilken av kategorierna på animacitetshierarkin som de olika referenterna tillhör.
- (ii) Referenternas *kontextuella roller*: Minimalt om de är kontextuellt givna, tillgängliga eller nya (se t.ex. Du Bois 1987) samt om de utgör huvudfigurer, bifigurer eller rekvisita i det skeende eller tillstånd som yttrandet bidrar till att beskriva (se t.ex. Anward 1989).
- (iii) Referenternas *tematiska roller*: Vilken av rollerna agent, patient, instrument, tema, källa, mål, etc. som de olika referenterna spelar i den situation som yttrandet beskriver (se t.ex. Brodda 1973, Jackendoff 1990).

Naturligtvis interagerar dessa egenskaper med varandra. Som bl. a. Du Bois (1987) har visat, så finns det, framför allt i narrativer, en föredragen argumentstruktur som innebär att inanimata referenter uttrycks som direkta objekt och att nya referenter uttrycks som intransitiva subjekt eller direkta objekt. Transitiva subjekt uttrycker således främst animata och givna referenter.

De morfosyntaktiska uttrycksresurser som kan användas för att signalera sort, kontextuell roll och tematisk roll är verbböjning, ordföljd, nominalböjning och 'lexikalt val', dvs. val av huvudord i nominalfraser (substantiv, egennamn, pronomen eller ingenting alls).

Dessa uttrycksresurser är typiskt multifunktionella. Verbböjning, i form av subjektskongruens, specificerar delvis sorten (person, numerus) hos referenten med den högsta tematiska rollen och anger således både sort och tematisk roll. Ordföljd kan uttrycka tematisk roll eller kontextuell roll eller båda. Nominalböjning kan specificera sort (numerus, genus), kontextuell roll (bestämthet) eller tematisk roll (kasus) eller någon kombination av dessa. Lexikalt val, slutligen, anger väsentligen sort, men kontrasten pronomen - substantiv anger också kontextuell roll.

Den föredragna argumentstrukturen möjliggör ett ekonomiskt utnyttjande av dessa morfosyntaktiska uttrycksresurser. Om egenskapen inanimat hos en referent signaleras explicit av en nominalfras, så kan man, om inte motsatsen också explicit signaleras, dra slutsatsen att nominalfrasen fungerar som direkt objekt och att referenten har den tematiska roll som tilldelas den satsdelen. En nominalfras som betecknar en inanimat referent behöver således ingen kasusmarkering om den fungerar som direkt objekt.

Modellering (2)

I vår modellering utgår vi från ett stiliserat B-språkstillstånd, där *sort* markeras av lexikalt val, nominalböjning (genus, numerus) och verbböjning (subjektskongruens i person och numerus, men inte genus), *kontextuell roll* av lexikalt val och ordföljd, och *tematisk roll* av verbböjning (subjektskongruens) och nominalböjning (kasus). I diagramform⁸:

Sort	Kontextuell roll	Tematisk roll
Verbböjning		Verbböjning
Lexikalt val	Lexikalt val	
	Ordföljd	
Nominalböjning		Nominalböjning

Vad vi vill härleda är stiliserat nusvenskt tillstånd, utvecklingens resultat, där *sort* markeras av lexikalt val och nominalböjning (genus, numerus), *kontextuell roll* likaså av lexikalt val och nominalböjning (bestämmdhet), och *tematisk roll* av ordföljd. I diagramform:

Sort	Kontextuell roll	Tematisk roll
Lexikalt val	Lexikalt val	
		Ordföljd
Nominalböjning	Nominalböjning	

För att utvecklingen skall koma igång krävs en initial destabilisering av B-språkstillståndet.

En traditionell tanke är att kongruensändelser och kasusändelser helt enkelt försvinner, genom fonetisk erosion och/eller språkkontakt, vilket leder till att subjekt blir obligatoriska, att ordföljden tar över funktionen att markera tematisk roll och att artiklar utbildas för att ta över funktionen att markera kontextuell roll.

Men detta är knappast det rimligaste scenariot för svenskans utveckling. Observera att uppkomsten av subjektstvång inte alltid är en följd av att subjektskongruensen försvinner eller drastiskt försvagas. Det motsatta förhållandet verkar vara en mer rimlig beskrivning av t.ex. talad franska. I svenskan försvinner de sista resterna av subjektskongruens förhållandevis sent, vilket talar för en mer komplex typ av utveckling, en växelverkan över tiden, där en ökad frekvens av explicita subjekt tillåter en ökad frekvens av kongruenslösa former, som i sin tur leder till en än mer ökad frekvens av

⁸ I diagrammen nedan har vi bara räknat med ett binärt val för varje cell. I en mer realistisk modell bör istället varje cell förknippas med en viss vikt, som anger i hur hög grad resursen i cellen ger information om kolumnens funktion.

explicita subjekt, etc. Denna växelverkan kan ha sitt ursprung i en tidig försvagning av subjektskongruensen, men den kan också vara en följd av en oberoende ökning av antalet explicita subjekt, exempelvis för att stödja ordföljdens roll som markör av tematiska roller.

Förhållandet mellan kasusböjning, fastare ordföljd och artiklar följer inte heller det traditionella scenariot. Att en ökande användning av VO-ordföljd, på OV:s bekostnad, sprider sig i Europa och Afrika, med Västasien som trolig utgångspunkt, är helt klart. Därmed övertar ordföljden mer och mer funktionen som markör av tematiska roller och förlorar, i motsvarande grad, funktionen som markör av kontextuella roller. Men denna ordföljdsförändring verkar snarast föregå kasussystemets reduktion i de västeuropeiska språken. I svenskan samexisterar helt klart kasussystemet under en period med en stabil VO-ordföljd.

När det gäller uppkomsten av artikelsystem i de västeuropeiska språken, så föreslår Holmberg (1994) att detta är en följd av kasussystemets reduktion. Förhållandet mellan kasussystem och artikelsystem ser dock olika ut i olika delar av Europa.

I de finsk-ugriska språk som utvecklar artiklar, mordvinska och ungerska, bevaras kasussystemet intakt. I de övriga artikelspråken, utom tyskan, reduceras kasussystemet. Kasussystemets reduktion går dock olika snabbt i söder och i norr. Reduktionen är en förhållandevis långsam process i Nordsjöspråken, men är i stort sett fullbordad i de romanska språken, när dessa blir synliga. Artiklarna sprider sig dock ganska snabbt över det västeuropeiska området. I de romanska språken är det således mycket möjligt att artiklarna faktiskt uppstår i en situation där kasussystemet redan är starkt reducerat. I de germanska språken, däremot, är i många fall kasussystemet relativt intakt när artiklarna uppstår.

Slutligen är det inte heller helt korrekt att säga att kasusändelserna försvinner i svenskan. Snarare är det så att en hel del av det gamla nominalböjningssystemet blir kvar, men att ändelserna omtolkas och slutar fungera som kasusmarkörer.

Dessa faktorer talar igen för en mer komplex utveckling, en växelverkan mellan nominalböjning och ordföljd, där ordföljden mer och mer tar över funktionen som markör av tematiska roller, vilket leder till att nominalböjningen mer och mer reorganiseras till en markör av kontextuell roll.

Slutsats

Ett initialt B-språkstillstånd kan destabiliseras på flera olika sätt: genom erosion av ändelser, genom en arealt betingad spridning av en fastare ordföljd och genom en arealt betingad spridning av artiklar. Och var och en av dessa destabiliserande förändringar öppnar möjligheter för de andra processerna. Vi arbetar just nu med att konstruera en så precis och så empiriskt välförankrad modell som möjligt av dessa processers växelverkan i svenskans utveckling och de genremässiga och historiska betingelser som hämmat och främjat denna växelverkan. Vårt ställtips just nu - som bör tas med en ordentlig nypa salt - är att en ökad frekvens av VO, på OV:s

bekostnad, har varit den främsta destabiliserande faktorn i svenskans utveckling och att detta har främjat en ökad frekvens av framförställda bestämda artiklar. Dessa båda faktorer har så verkat reorganiserande på nominalböjningen och dessutom främjat explicita subjekt, vilket lett till att nominaländelserna slutat fungera som kasusmarkörer och att subjektkongruensen försvunnit. Ingen av dessa förändringar har dock varit nödvändiga, i någon metafysisk mening, utan är resultatet av en serie historiska tillfälligheter, som bara kan isoleras genom en noggrann studie av språkanvändningen i en rad olika sociala kontexter över en längre tidsperiod.

Litteratur

- Anward, Jan. 1989. "Om form och funktion i språkutvecklingen." *Språkutveckling under skoltiden*. Utg. Carin Sandqvist & Ulf Teleman. S. 95-115. Lund.
- Anward, Jan. 1994. "Pieces for a global puzzle." *NODALIDA '93. Proceedings of '9.e Nordiska Datalingvistikdagarna' Stockholm 3-5 June 1993*. S. 19-40. Stockholm.
- Anward, Jan. 1996. "Om språkets roll i olika skeden av livet." *Festskrift till Bengt Nordberg*. Uppsala.
- Beckman, Natanael. 1934. *Västeuropeisk syntax*. Göteborg.
- Bygdemål i Mora..* 1990. Malung.
- Brodda, Benny. 1973. *(K)overta kasus i svenskan*. PILUS 18. Stockholm.
- Börjars, Kersti. 1994. "Swedish Double determination in a European Typological perspective." *Nordic Journal of Linguistics* 17. S. 219-252.
- Comrie, Bernard. 1981. *Language Universals and Language Typology*. Cambridge.
- Comrie, Bernard. 1987. *The World's Major Languages*. London.
- Comrie, Bernard & Corbett, Greville. 1993. *The Slavonic Languages*. London.
- Delsing, Lars-Olof. 1993. *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages*. Lund.
- Du Bois, John W. 1987. The discourse basis of ergativity. *Language* 63. S. 805-855.
- Harris, Martin. 1978. *Evolution of French Syntax*. Cambridge.
- Harris, Martin & Vincent, Nigel. 1988. *The Romance Languages*. London.
- Holmberg, Anders. 1994. "Morphological Parameters in Syntax. The Case of Faroese." *Report 35*. Institutionen för lingvistik. Umeå universitet. S. 21-62. Umeå.
- Hopper, Paul M. & Traugott, Elizabeth Closs. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge.
- Jackendoff, Ray S. 1990. *Semantic Structures*. Cambridge, Mass.
- Kvist, Ulrika 1995. "On semantic markedness and Swedish inflectional suffixes." *Papers from the Xvth Scandinavian Conference of Linguistics*. S. 269-276. Oslo.
- König, Ekkehard & van der Auwera, Johan 1994. *The Germanic Languages*. London.
- Larsson, Carl. 1931. *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken*. Uppsala.
- Larsson, Sven. 1929. *Substantivböjningen i Västerbottens folkmål*. Uppsala.
- Ohlsson, Ragnar. (Utg.) 1973. *En bok om jämtskan*. Östersund.
- Sandström, Görel & Holmberg, Anders. 1994. "Adjective Incorporation and the Syntax of the Scandinavian Noun Phrase." *Report 35*. Institutionen för lingvistik. Umeå universitet. S. 81-97. Umeå.
- Sommerfelt, Alf 1960. "External versus Internal Factors in the Development of Language." *Norsk tidsskrift for Sprogvitenskap* 19. S. 296-315.
- Stassen, Leon. 1996. "A-Languages and B-Languages. Parameter Clusters in the Languages of the World." Föredrag vid konferensen *Evolution of Human Language*. Edinburgh.
- Wessén Elias. 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm.
- Vincent, Nigel 1994. *Historical syntax*. Kurs vid Australian Linguistic Institute.

